

ผลงานสำคัญของเคาะลีฟะฮ์ อับดุลมาลิก บิน มัรวาน แห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์

**Important Khalifah 'Abdulmalik bin Marwan's
Works of Umayyad Dynasty**

ฮามิดะห์ มาสาระกามา¹ และซาฟีอี อาดำ²
Hamidah Masarakama and Sarfee Ardham

¹ นักศึกษาปริญญาเอก, สาขาวิชาอิสลามศึกษา คณะวิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี 94000

² อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์, วิทยาลัยอิสลามศึกษา คณะวิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี 94000

บทคัดย่อ

วิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลงานอันโดดเด่นของเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานแห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์ ซึ่งเป็นวิจัยเอกสาร โดยศึกษาความประเสริฐของวงศ์ตระกูลอุมัยยะฮ์ ชีวประวัติและผลงานสำคัญ จากการศึกษาพบว่าวงศ์ตระกูลอุมัยยะฮ์ปรากฏในยุคต้นจนถึงศตวรรษที่สามแห่งฮิจาเราะฮ์ ศักราชเป็นอูละมาอ์(ผู้รู้ศาสนา) และนักการเมืองที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล เป็นผู้สำรวจ ประดาเปรื่อง เด็ดขาดทางด้านการเมือง สามารถสร้างเอกภาพภายในรัฐอิสลาม จัดระบบศาลมะชอลิม กำหนดพระราชบัญญัติการใช้ภาษาอาหรับ การใช้เหรียญอาหรับอิสลามและสร้างโรงงานผลิต ใส่จุดบนอักษรอาหรับที่มีรูปร่างเหมือนกันดังปรากฏในปัจจุบัน และจัดตั้งองค์กรแปลภาษา เป็นต้น

คำสำคัญ : ผลงาน เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวาน ราชวงศ์อุมัยยะฮ์

Abstract

This research was to focus on the unique contributions of Khalifah ‘Abdulmalik bin Marwan of Umayyad Dynasty and is the conclusion of my documentary research to introduce his important works by studying the noble lineage of Umayyad dynasty and the Khalifah’s brief biography. The study found that lineage of Umayyad appeared in the early third century to the third Hijrah. He was belonged to Umayyad lineage. He was a Ulama’ (religious scholar) politician who had a wide vision. He was calm, wise, and politically decisive. He was able to create unity within the Islamic state, the system of Mazalim court, policy of the use of Arabic language, Arab coin and its producing house. He added dots on the Arabic alphabet with similar shapes as shown in the language at present. He also set up an institute for language translation. In addition.

Keywords : Important Works Khalifah Abdulmalik Bin Marwan Umayyad Dynasty.

บทนำ

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวาน เป็นอัครราชทูตท่านหนึ่งในประวัติศาสตร์อิสลามของราชวงศ์อุมัยยะฮ์จากสายตระกูลของอัลมัรวานีย์ ท่านเป็นอูละมาอ์ (ผู้รู้ศาสนา) และนักการเมืองที่มีวิสัยทัศน์อันกว้างไกล ได้รับการแต่งตั้งเป็นเคาะลีฟะฮ์คนที่ 5 ในท่ามกลางสถานการณ์วิกฤติและวุ่นวาย สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากเหตุการณ์โศกนาฏกรรม ณ กัรบะลาอ์ (อัลฮาศิมียะ อับดุลมุณอิม, 1990 : 10) ท่านเป็นคนที่มีความเสี่ยง มีความสามารถสูงในทางด้านการบริหารจัดการและการปฏิรูป ถึงแม้ว่ายุคของท่านในช่วงต้นเต็มไปด้วยเหตุการณ์ความไม่สงบและปั่นป่วนจากกบฏต่าง ๆ ด้วยความเก่งกล้าและปรีชาสามารถของท่าน จึงทำให้ปัญหาดังกล่าวสามารถยุติลงอย่างราบคาบอย่างสันติวิธี จึงทำให้ยุคนั้นเป็นยุคเริ่มต้นของความสงบสันติ และประชาชนมีความเอกราช ท่านมุ่งเน้นปฏิรูประบอบการเมืองการปกครองโดยใช้กลยุทธ์ที่ทันสมัยที่สอดคล้องกับยุคและการขยายตัวของรัฐ ส่งผลทำให้ท่านมีผลงานจำนวนมาก บางผลงานเป็นนวัตกรรมที่ยั่งยืนยืดอายุจนถึงปัจจุบัน เช่น พระราชบัญญัติการใช้ภาษาอาหรับ การใช้เหรียญอาหรับอิสลามอย่างเป็นทางการของโลกอาหรับ การใส่เครื่องหมายจุดบนอักษรอาหรับที่เหมือนกัน ส่วนทางด้านสถาปัตยกรรมท่านได้สร้างโดมออฟเดอะร็อก (Dome of the Rock) ซึ่งเป็นมัสยิดที่สวยงาม โดดเด่น เป็นที่เอื้อต่อการปฏิบัติศาสนกิจ และชื่อเสียงในกรุงเยรูซาเล็ม (อิบน์ กะษีร์, 1988/4: 283) ผลงานที่โดดเด่นที่สุดคือท่านเป็นบุคคลแรกที่พัฒนารูปแบบไปรษณีย์ และสถาปนาศาลมะซอลิม (Diwan al-Mazalim)³ และกรมอื่น ๆ ที่มีระเบียบระบอบอย่างมีประสิทธิภาพ (ฟาริด นาซีร์ 1403 : 93) ทั้งนี้ เนื่องจากท่านมีความปรีชาสามารถ สติปัญญาอันเปี่ยมพร้าชาญและความสามารถในการบริหารจัดการราชการแผ่นดิน ซึ่งตั้งอยู่บนหลักแห่งความเข้มแข็งและเด็ดขาดต่อผู้ไม่หวังดี และยึดหยุ่น

³ “ศาลมะซอลิม” หรือ “วิลายะฮ์ตุลมะซอลิม นักวิชาการได้ให้นิยามไว้หลายทัศนะบางคน เช่น อัลมาวัรดีกล่าวว่า “มะซอลิม หมายถึง การดำเนินการให้บรรดาผู้ถูกระงับความยุติธรรมด้วยความหวาดกลัว และการปราบปรามบรรดาผู้พิพาทขัดแย้งจากการถือรั้นปฏิเสธด้วยความเด็ดขาด” (อัลมาวัรดี, มปป : 9) อิบน์คอลดูนได้ให้ความหมายว่า “ภาระหน้าที่ที่คล้อยกันระหว่างอำนาจของสุลต่านและความเที่ยงธรรมของศาล” (อิบน์ คอลดูน, มปป : 198) โดยภาพรวม ศาลมะซอลิมเป็นศาลสูงมีลักษณะคล้ายกับศาลอุทธรณ์หรือฎีกาในปัจจุบัน เพราะเป็นองค์กรที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อรับฟังการฟ้องร้องของประชาชนกรณีที่ถูกกระทำความผิดจากเจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่น ๆ ของรัฐ ซึ่งเป็นสถาบันที่คล้อยกันระหว่างอำนาจบริหารและอำนาจตุลาการ เพราะอำนาจของศาลมะซอลิมกว้างขวางครอบคลุมทั้งอำนาจด้านตุลาการและด้านบริหาร (ชัยดาน อับดุลการิม, 1984 : 299) นอกจากนั้น นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่ามะซอลิมเป็นสถาบันที่รวมระหว่างศาลยุติธรรมกับศาลปกครอง และรวมไปถึงศาลวินัย ตลอดจนหน่วยปฏิบัติการ องค์การบริหารงาน และองค์การควบคุมต่าง ๆ ด้วย (รุสสัน อะห์มัด, 1997 : 260)

ต่อผู้จงรักภักดีส่งผลทำให้กิจการงานทุกประเภทดำเนินอย่างมีระเบียบระบบอย่างดียิ่ง ประชาชนมีความสุขที่สมหวังอย่างยั่งยืน ด้วยเกียรติประวัติอันทรงคุณค่าและผลงานที่ดีเด่น และคุณูปการดังกล่าว จึงทำให้ท่านได้รับขนานนามว่า “บิดาคนที่สองแห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์” และท่านดำรงตำแหน่งเป็นเวลา 21 ปี (ฏอกูส มุหัมมัด สุหัยล์. 2001 : 67)

เนื่องจากสถานการณ์วิกฤติและประชาชนมีความขัดแย้งทางการเมืองในปัจจุบัน ไม่ต่างกันมากกับสถานการณ์ไม่สงบในสมัยของเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานในอดีต แต่ท่านสามารถปราบปราม และปรับเปลี่ยนสถานการณ์ดังกล่าวโดยสันติวิธี กลายเป็นสถานการณ์ที่สงบสุข ประชาชนมีความเป็นเอกภาพ ในขณะเดียวกัน ท่านสามารถสร้างผลงานที่โดดเด่นอันส่งงามจำนวนมาก ซึ่งเป็นนวัตกรรมที่เป็นรูปธรรมและให้คุณประโยชน์ต่อโลกมุสลิมอย่างยั่งยืน ด้วยเหตุนี้ ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจ และเล็งเห็นความสำคัญที่จะศึกษาถึงวิธีการสร้างผลงานของท่าน เพื่อนำเสนอเป็นบรรทัดฐานและแบบอย่างแก่ผู้นำในยุคปัจจุบัน ที่แผ่ฝันความสุข นำมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการของตน อันนำไปสู่ความสุขของสังคมบ้านเมืองอย่างยั่งยืน

งานวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพและวิจัยเอกสาร จะใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) ทั้งปฐมภูมิ ทุติยภูมิและตติยภูมิ จากข้อมูลภาษาอาหรับ ภาษาไทย ภาษามลายู ตามลำดับและวิเคราะห์เชิงวิพากษ์วิจารณ์ภายในและภายนอก

ผลการวิจัย

ความประเสริฐของวงศ์ตระกูลอุมัยยะฮ์

วงศ์ตระกูลอุมัยยะฮ์สืบสายมาจากอุมัยยะฮ์ บุตร อับดุลมุฮัมมัด บุตร อับดุลมะนาฟ เป็นบุคคลชั้นแนวหน้า มีเกียรติศักดิ์สูงส่ง เป็นวงศ์ตระกูลที่มีอิทธิพลและอำนาจในการปกครอง เมืองมักกะฮ์ที่เป็นศูนย์กลาง (บัยฎอน อิบรอฮีม, 1403 : 87) มีเครือข่ายจำนวนมากและจากต้นตระกูลเดียวกันกับวงศ์ตระกูลของฮาซิม ซึ่งเป็นวงศ์ตระกูลของท่านศาสนทูตมุหัมมัด (ศ็อลลา)⁴ ผู้เป็นดวงประทีปและแสงสว่างอันแจ่มจรัสแก่มนุษย์ชาติทั้งมวล ไม่มีศาสนทูตท่านใดที่อัลลอฮ์ (สุบฮา)⁵ ทรงประทานความประเสริฐเหนือกว่าท่าน และการเป็นศาสนทูตของท่าน

⁴ อ่านว่า “ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม” เป็นการพรภาวนาต่อท้ายชื่อของศาสนทูตมุหัมมัด มีความหมายว่า “ขอให้อัลลอฮ์ทรงสดุดีและให้ความสันติแด่ท่าน” ซึ่งเป็นมารยาทที่ชาวมุสลิมควรกล่าวทุกครั้งหลังจากพาดพิง ที่มีกรกล่าวถึงท่าน

⁵ อ่านว่า “สุบหานะฮฺวะตะอาลา” แปลว่า ผู้ทรงมหาดปรีดิ์และสูงส่ง เป็นคำสรรยสรรเสริญที่มุสลิมควรกล่าวหรือเขียนหลังจากพาดพิงพระนามของอัลลอฮ์ เพื่อเตือนตัวเองให้รำลึกถึงและภักดีต่อพระองค์”

ท่านตระหนักในการบ่มเพาะวินัยและปลูกฝังบุคลิกภาพโดยการอบรมสั่งสอนคุณธรรมจริยธรรมต่อบรรดาบุตร ซึ่งแต่งตั้งอิสมาอีล บุตร อุบัยดิลละฮฺ บุตร อบีอัลมุฮายนิร เป็นครูสอนรายวิชาอัลกุรอาน พร้อมสั่งให้ครูฝึกบรรดาบุตรให้มีบุคลิกภาพที่สง่างามโดยกล่าวว่า “เจ้าจงอบรมสั่งสอนบรรดาบุตรของข้าทุกคนให้มีสัจจะ ความซื่อสัตย์และความสุจริตให้เป็นสุนิษัยเหมือนกับท่านสอนอ่านอัลกุรอาน จงสอนลูกของข้าให้หลีกเลี่ยงจากการยาบที่ต่ำต้อย ตามอารมณ์ใฝ่ต่ำ เนื่องจากมนุษย์ชาติที่เลวร้ายที่สุดคือผู้ที่ไม่มีความระอ⁸ ก้าวร้าว จงสอนพวกเขาให้ห่างไกลจากความโกรธแค้น และจงสอนพวกเขาให้ระงับความรู้สึกที่ไม่พึงประสงค์ต่าง ๆ เช่น ความหยาบคาย ความเกลียดชัง ความอิจฉาริษยา ความโอ้อวด ความเห็นแก่ตัว ความโลภโมโทโส และความหยิ่งยโส เนื่องจากพฤติกรรมดังกล่าว ก่อให้เกิดความหายนะ เจ้าจงฝึกพวกเขาให้รับประทานเนื้อสัตว์จะทำให้สุขภาพแข็งแรงและหิวข้าว จงสอนบทกวีแก่พวกเขา เพราะเป็นที่มาของการได้รับการชื่นชม การสรรเสริญ ความรุ่งโรจน์และความกล้าหาญในอนาคต จงฝึกพวกเขาให้ดื่มน้ำในสภาพที่กลืนหายใจ เมื่อพวกเขาได้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน จงให้พวกเขาปฏิบัติด้วยมารยาทอันดีงาม จิตใจบริสุทธิ์ นุ่มนวล รอบคอบ และไตร่ตรองในทุกสภาพการณ์ ทั้งในยามที่หลับหรือเปิดเผย รัชทายาทของท่านที่ได้รับตำแหน่งเป็นเคาะลีฟะฮฺแห่งแคว้นขามได้แก่ อัลวะลีด สุลัยมาน ยะซีด ฮิชาม อัลวะลีด บุตร ยะซีด และอิบรอฮีม บุตร อัลวะลีด ซึ่งเป็นหลาน ส่งผลทำให้ท่านได้รับฉายานามว่า “อับดุลมุฏลัก” แปลว่า “บิดาแห่งกษัตริย์” (อิบนุ กะษีร์, 1988/ 11 : 70, 389)

เคาะลีฟะฮฺอับดุลมาลิก บิน มัรวานเป็นคนแรกที่เกิดในครอบครัวที่เต็มไปด้วยสภาพแวดล้อมแห่งอิสลามอย่างสมบูรณ์ จากบิดาที่เป็นมุสลิมตั้งแต่ดั้งเดิม ล้อมรอบด้วยเครือญาติที่ไฝศาสนา จำอัลกุรอานจบทั้งเล่มและบทอัลหะดีษในวัยยังเด็ก ได้รับแบบอย่างที่ดีและประสบการณ์ชีวิตจากเครือญาติรอบ ๆ ข้าง ในมิติต่าง ๆ เช่นการเป็นนักการศาสนา นักการเมืองที่เก่งมีคุณธรรมจริยธรรม นอกจากนั้น ยังได้รับการอบรมจากบิดา ซึ่งเป็นตาบิอีน อาวุโสรุ่นแรก มีตำแหน่งเป็นเลขานุการของเคาะลีฟะฮฺอุษมาน ตั้งแต่ท่านยังอยู่ในวัยเพียง 10 ขวบ ท่านได้เจริญรอยตามเคาะลีฟะฮฺอุษมาน ส่งผลทำให้ท่านเป็นรัฐบุรุษคนหนึ่งในประวัติศาสตร์อิสลาม (อรรีอัยสัย ฎิยาอฺ อัดดีน, 1962 : 94) นอกจากนั้น ยังได้รับอิทธิพลจากเหตุการณ์การล้อมบ้านของเคาะลีฟะฮฺอุษมาน อันทำให้ท่านมีบุคลิกที่เป็นผู้นำ ที่มีคุณลักษณะเด็ดขาดและแข็งแกร่งต่อศัตรูและนุ่มนวลต่อผู้ที่จงรักภักดี (ซากิร มะห์มูด, 1998 : 9) ใบหน้างดงามผมและเคราสีขาว กระฉับกระเฉง ดำรงมั่นอ่านอัลกุรอาน (อิบนุ กะษีร์, 1988/9 : 66)

⁸ คุณลักษณะที่พึงประสงค์ซึ่งสามารถจะจับตนเองจากการกระทำสิ่งที่มีผลหลักคำสอนศาสนาภาคบังคับและภาคไม่ส่งเสริม เช่น หลีกเลี่ยงจากสิ่งที่ไม่สุจริต (ไม่ชัดเจน) ต่าง ๆ ไม่กินดอกเบี้ยในประเทศที่ปกครองโดยผู้ปฏิเสธศรัทธา และไม่รับประทานวะรออ เป็นอาหรับ หมายถึง สิ่งที่ยืนยันว่าผิดตามหลักศาสนา ภาษา

ปฏิบัติศาสนกิจ นักปราชญ์กฎหมายอิสลาม (ฟุคอฮา) แห่งเมืองมะดีนะฮ์รุ่นเดียวกับท่าน สะอีด บุตร อัลมุสสัยยิบและอูรวะฮฺ บุตร ชุบัยร เป็นต้น (อัลสะยูญีย์, มปป : 235) ชมชอบสมาคมเป็นมิตรกับบรรดาอุละมาอ์ และนักปราชญ์กฎหมายอิสลาม ในเยาว์วัยได้รับความรักเอ็นดูและการกอดจูบ (ตามประเพณีชาวอาหรับ) จากเคาะลีฟะฮ์อูษมาน มีภาวะการณ์เป็นผู้นำสูง และมีบุคลิกที่เข้มแข็ง เด็ดขาด กล้าหาญ และมุ่งมั่นในการดำรงกิจการงานจนบรรลุผลสำเร็จ กล้าเผชิญกับอุปสรรคและปัญหา สามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นโดยใช้วิธีง่ายและสันติวิธี มีวิสัยทัศน์กว้างไกล ความคิดเฉียบแหลมเฉลียวฉลาด และตรงไปตรงมา (หะสัน อิบรอฮีม, 1964 : 1/289) เด็ดขาดในการพิทักษ์รักษาความมั่นคงและความสงบสุขของประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครอง มีมารยาทดีงาม สุขุมรอบคอบ สงบเสงี่ยม ตั้งใจฟังผู้คนพูดและมีกาลเทศะอย่างดี ผู้อาวุโสส่วนใหญ่มักจะชื่นชมตั้งแต่ในวัยยังหนุ่มว่า ท่านได้ปฏิบัติ 4 ประการ ได้แก่ 1) พูดในสิ่งที่มีประโยชน์ด้วยถ้อยคำไพเราะและนุ่มนวล 2) ตั้งใจฟังผู้คนพูด อย่างดียิ่ง 3) ยิ้มแย้มแจ่มใสเมื่อเจอพบกับผู้คนทั้งที่รู้จักและไม่รู้จัก และ 4) ใช้วิจารณ์อย่างรอบคอบเมื่อมีความขัดแย้งหรือความเห็นที่ต่างกัน นอกจากนั้นท่านมักจะละทิ้ง 3 ประการเช่นกัน คือ 1) ไม่พูดสิ่งที่ไร้สาระและไร้ประโยชน์ 2) ไม่ร่วมวงกับผู้คนที่ชอบนินทา ตีเตียน และทำให้ผู้อื่นมีความเดือดร้อน และ 3) ไม่พูดเล่นกับผู้คนปัญญาอ่อน (ชากีร์ มะห์มูด, 1998 : 15)

ความประเสริฐ

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวาน มีความเชี่ยวชาญด้านโหราศาสตร์ สมาคมกับบรรดาผู้เชี่ยวชาญในด้านนี้ และด้านสงคราม (อัลมัสอูดี, 1923/2 : 119) อับดุลลอฮฺ บุตร อุมร์ ได้กล่าวชื่นชม มัรวาน บุตร หะกัมว่า “โดยสัญชาตญาณของบิดามารดาจะกำเนิดออกมาเป็นบุตร แต่มัรวาน บุตร หะกัมและภรรยา ได้กำเนิดบุตรเป็นบิดา นั่นคือ “อับดุลมาลิก” สาเหตุที่เขา (อับดุลลอฮฺ) ได้สรรเสริญชื่นชมเช่นนั้น เนื่องจาก เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวาน มีบุตรหลายท่านทั้งบุตรเอง บุตรเขยได้ดำรงตำแหน่งเป็นเคาะลีฟะฮ์ และหลานคือ อับดุลเราะห์มาน บุตร หิซาม บุตร อับดุลมาลิก บุตร มัรวาน เป็นผู้ปฐมราชวงศ์อุมัยยะฮ์แห่งเมืองอันดาลุส ในขณะเดียวกัน อับดุลลอฮ์ได้สังเกตบุคลิกของท่านในวัยยังเด็ก พบว่าท่านมีภาวะการณ์การเป็นผู้นำสูง และได้คาดกล่าวว่า “เด็กคนนี้ สามารถครอบครองคาบสมุทรอาระเบียในอนาคต” (ชากีร์ มะห์มูด, 1998 : 16) ด้วยเกียรติประวัติอันทรงคุณค่า และผลงานอย่างมากมาย จึงทำให้นักประวัติศาสตร์ได้บันทึกว่า ท่านเป็นผู้สถาปนารัฐอิสลามแห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์คนที่สองจากวงศ์ตระกูลอุมัยยะฮ์จากเชื้อสายอัลมัรวานีย์” (อิบนุ กะษีร์, 1988/9 : 66)

การศึกษา

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานมีความจำดีเยี่ยม เฉลียวฉลาด มุ่งมั่นและใฝ่รู้ แสวงหาความรู้อย่างเสมอต้นเสมอปลาย ได้รับการศึกษาจากบรรดาอุละมาอ์แห่งเมืองมะดีนะฮ์ แคว้นหิญาซ เมื่อท่านได้ฟังการสอนของโตะครุ ท่านจะจดจำทันที ส่งผลให้ท่านชื่นชอบเป็นมิตรสหายกับบรรดานักวิชาการและมีความสัมพันธ์อย่างสง่างามตั้งแต่ในสมัยที่ท่านยังไม่ดำรงตำแหน่งเป็นเคาะลีฟะฮ์และหลังจากนั้น (อันนะญร์ ชะฮาดะฮฺ, 1996 : 290) ดำรงมั่นอ่านและท่องจำอัลกุรอาน ตระหนัก ให้ความสำคัญและศึกษาค้นคว้ารายวิชาอิสลามศึกษาอย่างครบสมบูรณ์ เช่น วิชากฎหมายอิสลาม (ฟิกฮฺ) อรรถาธิบายอัลกุรอาน (ตัฟสีร) และ (อัลหะดีษ) วิชาของท่านศาสนทูตมุหัมมัด (ศ็อลลา) (อัลบะลาซุรียฺ อะหมัด บิน ยะหฺยา, 1989 : 290) นอกจากนั้น ยังเป็นผู้รายงานอัลหะดีษจากสายรายที่น่าเชื่อถือจากอัลบะคุรียฺและมุสลิม อีกด้วย (อิบนุ หะญูร, 1322/6 : 422) เป็นนักนิติศาสตร์อิสลามที่เชี่ยวชาญในด้านชีวประวัติ หรืออัศสัยร์ (al-Sayr) และประวัติการทำสงครามของศาสนทูตมุหัมมัด (ศ็อลลา) หรืออัลมะฆอซียฺ (al-Maghaziyy) ในขณะเดียวกันยังเชี่ยวชาญและมีบทบาทในด้านการวิพากษ์วิจารณ์วรรณกรรม สามารถจำแนกและแยกแยะประเภทต่าง ๆ ของบทประพันธ์โคลงและกลอนได้อย่างมีประสิทธิภาพซึ่งเป็นักวรรณกรรมที่สำคัญคนที่สอง รองจากมุอาวียะฮ์ บุตร อบีสุฟยานแห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์ นอกจากนั้น ยังชำนาญการทางด้านเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ต่าง ๆ และผลกระทบต่อกลุ่มชาติพันธุ์อาหรับทั้งในสมัยญาฮิลียะฮ์และอิสลาม ชอบสนทนาและพูดคุยกับผู้เชี่ยวชาญในการรายงานเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับบรรดาผู้นำของชาติพันธุ์หรือวงศ์ตระกูลอาหรับเบดูอินของยุคต่างๆ อย่างละเอียดอ่อนโดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์กูร็อยช์ ด้วยความชำนาญการทางด้านวิชาการ ส่งผลให้ท่านเข้าใจ เข้าถึงและสมัคกับบรรดาอุละมาอ์หรือนักวิชาการได้อย่างดีในทุก ๆ สภาพการณ์ (อันนะญร์ ชะฮาดะฮฺ, 1996 : 291) เข้าร่วมกับกลุ่มศึกษาอิสลาม (หะละเกะฮฺ) ของอุมมุ อัดดัจดาอ์ ซึ่งนั่งที่มุมสุดท้ายของมัสยิดกลางแห่งเมืองดามัสกัส นางเคยกล่าวต่อท่าน (อับดุลมาลิก) ว่า “ดิฉันเคยได้ยินบิดาอัดดัจดาอ์” กล่าวว่ “ผมได้ยินท่านศาสนทูตมุหัมมัด (ศ็อลลา) เคยกล่าวความว่ “ท่านใดที่สาปแช่ง ผู้นั้นจะถูกห้ามเข้าสวรรค์” (อิบนุ กะษีร์, 1988/ 9 : 61) ชอบพำนักร (อิติกาฟ) ในมัสยิดเพียงลำพังและอ่านอัลกุรอาน โดยธรรมชาติ บรรดา อุละมาอ์ นักวิชาการและผู้นำมุสลิมที่มีสติปัญญาเฉียบแหลม ส่วนใหญ่มักจะดำรงมั่นอ่านอัลกุรอานในมัสยิด ส่งผลทำให้ท่านเจริญรอยตามแบบอย่างของพวกเขา จึงทำให้ท่านเป็นผู้ควบคุมดูแลมัสยิด และหมั่นเพียรในการปฏิบัติศาสนกิจ (อิบนุ อับดุลอากิล, 1966 : 122)

ผลงานที่สำคัญของเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานแห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์

จากการศึกษาผลงานของเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานแห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์ พบว่าผลงานที่โดดเด่นและสำคัญ ๆ ของท่าน มีดังนี้

1) การสร้างสันติภาพภายในรัฐอิสลาม

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวาน มุ่งมั่นใช้ 2 กลยุทธ์ที่สำคัญในการสร้างสันติภาพภายในรัฐอิสลามคือ การสานเสวนาเจรจาโดยสันติวิธีอย่างสุดความสามารถ และการปราบปรามเป็นทางเลือกสุดท้าย เนื่องจากจะปกป้องสิทธิและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องได้รับการคุ้มครอง ดังนั้น การละเมิดคุกคาม ไลtronและบิดเบือนสิทธิดังกล่าว ถือว่าเป็นการกระทำความผิดและละเมิดต่อบุคคล นี่คือ มูลเหตุที่แท้จริงที่อิสลามปฏิเสธความขัดแย้งและสงคราม ไม่ว่าในกรณีใด ๆ ก็ตาม เพราะเป็นการละเมิดต่อชีวิตและทรัพย์สินซึ่งเป็นสิทธิอันชอบธรรมและบริสุทธิ์ของมนุษย์ นอกจากนั้น สงครามยังเป็นมูลเหตุให้เกิดการทำลายสิ่งดีงามและคุณค่าต่าง ๆ ของชีวิตมนุษย์อีกด้วย อิสลามได้ห้ามการทำสงครามในการขยายรัฐ ดินแดน อำนาจและอิทธิพล ตลอดจนการทำสงครามล่าอาณานิคมดังที่อัลลอฮ์ (สุบฯ) ได้ ตรัสในอัลกุรอาน สุเราะฮ์อัล กอศ็อศ โองการที่ 83 ความว่า

“นั่นคือที่พำนักแห่งวันอาคีเราะฮ์ เราได้เตรียมมันไว้สำหรับบรรดา
ผู้ที่ไม่ปรารถนาหยิ่งผยองในแผ่นดินและไม่ก่อการเสียหาย
และบั่นปลายย่อมเป็นของบรรดาผู้ยำเกรง”

ส่วนกบฏที่อุบัติในรัฐอิสลามที่ต่อต้านราชวงศ์อุมัยยะฮ์ที่สำคัญ ได้แก่ ก) กลุ่มชีอะฮ์⁹ ผู้ที่สนับสนุนวงศ์ศาคณาญาติของอะลี บุตร อับฏอลิบ กลุ่มนี้พยายามเผยแพร่ความคิดต่อต้านและเกลียดชังต่อราชวงศ์อุมัยยะฮ์ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มชีอะฮ์อัสเตวาบิน และกลุ่มชีอะฮ์อัลมุคตารียะฮ์ ข) กลุ่มเคาะวาริจญ์¹⁰ เป็นกลุ่มที่หัวรุนแรง เข้มแข็ง กล้าหาญ แข็งกระด้าง สร้างปัญหาและความปั่นป่วนในสังคมบ้านเมืองต่อต้าน การดำรงตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์

⁹ ชีอะฮ์หมายถึง แนวคิดของกลุ่มที่สนับสนุนอะลี บุตร อับฏอลิบ (ร.ฎ) และเชื่อมั่นว่า ท่านศาสนทูตมุหัมมัด (ศ็อลฯ) ได้สั่งเสียให้อะลีและวงศ์ศาคณาญาติที่กำเนิดจากท่านหญิงฟาฏิมะฮ์ บุตรีของท่าน มีสิทธิในการดำรงตำแหน่งเป็นเคาะลีฟะฮ์เหนือกว่าคนอื่น และยังกล่าวหา ใส่ร้ายป้ายสีว่า “อับบัส อุมัร และอุษมาน (ร.ฎ) ล่วงล้ำสิทธิการเป็นเคาะลีฟะฮ์ของอะลี” ซึ่งเป็นแนวคิดที่เบี่ยงเบนและสุดโต่ง

¹⁰ เคาะวาริจญ์ หมายถึง บุคคลที่ถอนตัวออกจากการปกครองของอะลี หลังจากท่านยอมรับมัจญลีสอัสตตะหกิมีในสงครามคิฟพิน และมองว่าอุษมานและอะลี (ร.ฎ) และบรรดามุสลิมที่สนับสนุนบุคคลดังกล่าว หันเหจากสัจธรรมและเป็นคนที่เสียศาสนา ซึ่งมีแนวคิดสำคัญคือ ก) อุษมาน เป็นเคาะลีฟะฮ์ที่หันเหจากสัจธรรม อนุญาตปลดเขาจากตำแหน่งและสังหาร ข) อะลีเป็นผู้หันเหจากสัจธรรมหลังจากยอมรับมัจญลีสอัสตตะหกิมี และเขาต้องกลับเนื้อกลับตัวหรือเตาบะฮ์ ค) มุสลิมที่กระทำความบาปใหญ่ เป็นผู้ออกจากศาสนาอิสลามหรือกาฟิรจนกว่าเขาจะเตาบะฮ์ และ ง) มุสลิมที่มีอำนาจและไม่บัญชาให้ผู้คนกระทำความดี และห้ามปรามทำชั่ว มุสลิมผู้นั้นเสียศาสนา (ฮัสสะฮ์อูดียานาคีร์ อับดุลลอฮ์. 1996 : 22) สองกลุ่มนี้ออกจากกลุ่มของอะฮ์ลุล อัสสุนนะฮ์ วะลญะมาอะฮ์

ของราชวงศ์อุมัยยะฮ์อย่างรุนแรง (อะหมัด บิน ดาวูด อัลมัซญาญียฺ, มปป : 157) กลุ่มใหญ่ๆ ที่รู้จักในโลกมุสลิม ได้แก่ อัลเคาะวาริจญ์อัลอะซารีเกะฮฺ อัลเคาะฟะรียะฮ์และอัลยะมะมะฮ์ เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวาน สามารถปราบปรามกลุ่มเหล่านั้นอย่างแรงกล้าจนสิ้นซาก และ ค) เคาะลีฟะฮ์อับดุลลอฮ์ บิน ซุบัยร ที่ปกครองแคว้นหิญาซและอิรัก ท่านได้จัดส่งแม่ทัพหัจญญาจ บุตร ยูสุฟ อัชชะกอฟียฺ ในการปราบปรามจนประสบผลสำเร็จ จึงทำให้ประชาชนมอบตัวและให้สัตยาบันต่อท่านอย่างเป็นทางการ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา สถานการณ์บ้านเมืองอยู่ในสภาพที่มั่นคง ท่านมุ่งเน้นขับเคลื่อนในการสร้างความปรองดอง และเอกภาพระหว่างประชาชนชาวแคว้น หิญาซและแคว้นอื่น ๆ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และประชาชนมีความสันติ สงบสุขได้สมหวังอย่างยั่งยืน (อัญญอบะรียฺ, 1987/6 : 187)

2) การกำหนดพระราชบัญญัติการใช้ภาษาอาหรับเป็นภาษาทางการ

ประชาชนในรัฐอิสลามก่อนหน้านั้นต่างใช้ภาษาดั้งเดิมของท้องถิ่นของตน เช่น แคว้นอิรักใช้ภาษาเปอร์เซีย แคว้นซามใช้ภาษาโรมันและกรีก และแคว้นอียิปต์ใช้ภาษากรีก และกิบฎียฺ เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับคาบสมุทรอาระเบียทุกประเภทถูกบันทึกเขียนด้วยภาษาอาหรับ เมื่อเคาะลีฟะฮ์อุมัร บุตร อัลค็อฏฏอบ (ร.ฎ) ได้ทำการพิชิตและครอบครองเมืองต่าง ๆ ท่าน (อุมัร) ก็อนุญาตให้ประชาชนบันทึกเขียนด้วยภาษาของตน จึงทำให้หน่วยงานราชการหรือกรมต่าง ๆ เต็มไปด้วยภาษาท้องถิ่นดั้งเดิม จากสภาพดังกล่าว เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานสั่งให้ยกเลิกการใช้ภาษาดังกล่าวและกลับมาใช้ภาษาอาหรับเป็นภาษาทางการ ภาษาเดียว เพื่อสะดวกในการควบคุมดูแลกิจการงานของราชการแผ่นดิน นอกจากนั้น ยังบัญญัติพนักงานเจ้าหน้าที่เขียนสมุดบัญชีทุกประเภทด้วยภาษาอาหรับ ทั้งสมุดบัญชีที่เขียนบันทึกรายชื่อประชาชนทั้งชาวอาหรับดั้งเดิมและชนต่างชาติ (อัลอัยษฺ ยูสุฟ, 1988 : 229) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนที่อยู่ภายในรัฐอิสลามมีความเป็นเอกภาพอันหนึ่งอันเดียวกันในมิติทางด้านวัฒนธรรมภาษา และพยายามลบล้างความรู้สึกตะอัสศุบหรือการมีทิฐิต่อชาติพันธุ์ของตนเอง การที่ผู้นำมีวิสัยทัศน์เช่นนี้ ส่งผลให้ประชาชนทุกหมู่เหล่า ตระหนักและแข่งขันศึกษาภาษาอาหรับทั่วรัฐอิสลาม (อะหมัดละบีด บิน อิบรอฮีม, 1988 : 168) นอกจากนั้นวิสัยทัศน์ดังกล่าว ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการผลักดันและฟื้นฟูการเจริญเติบโตและความมั่นคงของระบอบเศรษฐกิจแห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์อีกด้วย (ญะรียร์ ดีวาน, 1991 : 168) ซึ่งเป็นการสร้างคุณประโยชน์สำคัญที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ก) การสนองตอบความสูงส่งของภาษาคัมภีร์อัลกุรอานที่เป็นคำดำรัสของอัลลอฮ์ (สุบฯ) ซึ่งเป็นพระเจ้าแห่งสากลโลกและเป็นภาษาของตัวบทอัลหะดีษของศาสนทูตมุฮัมมัด (ศ็อลฯ) คุณภาพของมันเหนือกว่าภาษาอื่น ๆ ในโลกนี้ ข) เป็นที่ยอมรับของแวดวงนักเขียนภาษาอาหรับมีอาชีพที่มีคุณภาพ และ ค) การใช้ภาษาอาหรับยังคงใช้ต่อไปทั่วโลกอาหรับและประชาชนชาวมุสลิมตั้งแต่นั้นจนถึงวันสิ้นโลก (มาญิด อับดุลมุณอิม, 1971 : 162)

3) การกำหนดพระราชบัญญัติการใช้เหรียญอาหรับอิสลามและจัดตั้งโรงงานผลิตในรัฐอิสลาม

รัฐอิสลามในช่วงแรกของการปกครองของเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานยังคงใช้เงินตราเหรียญทอง เหรียญเงิน ชื่อว่าดีนารและดิรฮัม¹¹ ของชาวโรมันตะวันออกและชาวเปอร์เซีย บนธนบัตรที่หลังไหล่เข้าไปยังแคว้น อียิปต์ที่ถูกผลิตในโรมันส่วนใหญ่จะมีสัญลักษณ์ของคริสต์ซึ่งเป็นศาสนาของกษัตริย์อาณาจักรโรมันตะวันออก ถูกแกะสลักไม้กางเขนหรือหลักเชื่อไตรภาคีของศาสนาคริสต์ได้แก่ พระบิดา พระมารดา และพระบุตร (สะลาม อัลกอเสม, 1971 : 73) ส่วนเหรียญของชาวเปอร์เซียมีรูปหัวม้าถูกเขียนชื่อกษัตริย์ของชาวยิว ที่เข้ามาทางแคว้นอิรัก การแลกเปลี่ยนเงินตราและการทำธุรกิจการค้าระหว่างกันจึงทำให้เกิดการปลอมธนบัตรทองคำดีนารและเหรียญเงินดิรฮัมอย่างแพร่หลาย ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของการเชื่อมสัมพันธ์เงินตรา อันเป็นเหตุทำให้ประชาชนไม่ไว้วางใจ ส่งผลทำให้ระบบเศรษฐกิจภายในรัฐอิสลามไม่สามารถเติบโตได้อย่างรวดเร็วตามแผนยุทธศาสตร์ จึงทำให้ท่านมูฮัมหมัดขับเคลื่อนในการปรับแก้กลยุทธ์ดั้งเดิมโดยจัดตั้งโรงงานผลิตเงินตราอาหรับอิสลามของตนเองให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ของยุคนั้น เพื่อให้เงินตราเป็นระเบียบระบบอย่างดียิ่งเมื่อ ฮ.ศ. 76 ตรงกับ ค.ศ. 655 ท่านจัดตั้งโรงงานผลิตเงินตรา เหรียญกษาปณ์อาหรับอิสลามโดยกำหนดรูปแบบใหม่ของดีนารและดิรฮัม นักประวัติศาสตร์และบรรดาอุละมาอ์ต่างก็มีความประทับใจที่ท่านมีวิสัยทัศน์ในการดำเนินการกิจดังกล่าว โดยที่ท่านสั่งใช้ให้เขียนบนหัวกระดาษอย่างเป็นทางการด้วยถ้อยคำภาษาอาหรับที่มีความว่า **“ฉันปฏิญาณตนว่า ไม่มีพระเจ้าอื่นใดที่เที่ยงแท้ นอกจากอัลลอฮ์เท่านั้น”** (ซาฮีน หัมดีย์, 2001 : 428) เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานได้สั่งใช้ให้ลบสัญลักษณ์ต่างๆ ทั้งของศาสนาคริสต์และยิวที่ปรากฏบนเงินตรา เสื้อผ้าและอุปกรณ์ต่าง ๆ เป็นต้น และแกะสลักบนเหรียญดีนารและดิรฮัม ด้านบนแทนด้วยตัวบทอัลกุรอานที่ว่าด้วยหลักเอกภาพของอัลลอฮ์ซึ่งความว่า **“เจ้าจงกล่าวเถิดว่า พระองค์คือ อัลลอฮ์องค์เดียวเท่านั้น”** ส่วน ด้านหลังด้วยประโยคความว่า **“ฉันปฏิญาณตนว่ามูฮัมหมัด คือศาสนทูตของอัลลอฮ์”** โดยระบุเมือง วันเดือนและปีผลิต (อัลคุฏอริย มุหัมหมัด บิน อับดุลลอฮ์, 2000 : 407) และได้ประกาศสั่งยกเลิกการใช้เงินตราของชนต่างชาติเป็นระยะ ๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไปทั่วภูมิภาค จนในที่สุดทำให้เงินตราอาหรับอิสลามถูกนำมาใช้อย่างเป็นทางการและเป็นที่ยอมรับของประชาชนทั่วรัฐ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ท่านได้จัดตั้งโรงงานผลิตเหรียญกษาปณ์ของอาหรับอิสลามทั่วภูมิภาค เช่น แคว้นอียิปต์ และ เมืองบัสเราะฮ์ และได้มีการควบคุมน้ำหนักอย่างเข้มงวด เพื่อป้องกันมิให้เกิดการหลอกลวงซ้ำรอยอีก

11 ดีนารและดิรฮัม เป็นอัตราเงินที่ใช้ในสมัยก่อน ส่วนใหญ่ยกเลิกไปแล้วในปัจจุบัน หนึ่งดีนารเท่ากับ 10 ดิรฮัม หนึ่งดีนารเมื่อเทียบกับเงินไทยมีค่าประมาณ 5,000 บาท (1/4 ดีนารเท่ากับ 1,250 บาทและ 1 ดิรฮัมเท่ากับ 500 บาท) ส่วนปัจจุบันประเทศอาหรับที่ยังคงใช้ คือประเทศจอร์แดน คือ 1 ดีนาร ประมาณ 45 บาทเงินไทย (สัมภาษณ์นักศึกษาไทยที่ศึกษาในประเทศจอร์แดนเมื่อวันที่ 27 สิงหาคม 2556) และประเทศสหรัฐอิมเรติ ยังคงใช้เงินดิรฮัม คือ 1 ดิรฮัม ประมาณ 10 บาทเงินไทย (สัมภาษณ์ครูสอนอิสลามศึกษา เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2556)

โดยกำหนดมาตรการการลงโทษอย่างเด็ดขาดและเหมาะสม คือ การเขียนตี การขังในคุก ตลอดชีวิตและอาจเป็นโทษหนักถึงขั้นการประหารชีวิต ส่วนความประเสริฐของเงินตรา อาหรับอิสลามในสมัยนั้นคือ 1) มีข้อความเกี่ยวกับหลักเอกภาพของอัลลอฮ์ (สุบฯ) ได้ปรากฏบนเหรียญกษาปณ์และธนบัตรอย่างชัดเจนแทนสัญลักษณ์ไม้กางเขนหรือหลักเชื่อไตรภาคีของศาสนาคริสต์ 2) น้ำหนักของเหรียญทุกประเภทสอดคล้องกับนิศอบหรือน้ำหนักของเงินและทองที่ต้องจ่ายชะกาต (ภาษีอิสลามภาคบังคับ) 3) การทำให้รัฐอิสลามเป็นศูนย์กลางของการผลิตเหรียญอาหรับอิสลาม และ 4) ทำให้เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานมีความอิสรภาพและเอกสิทธิ์ในการขับเคลื่อนฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจให้เติบโต โดยไร้ข้อผูกมัดและไม่อยู่ภายใต้อิทธิพลของชนต่างชาติใด ๆ ทั้งสิ้น (อัลบัยฮะกีญ อิบรอฮีม บิน มุหัมมัด, 1979 : 469)

4) จัดตั้งสถาบันการปริวรรตอักษรและแปลภาษาอาหรับ (หะรอเคฮ์อัลตะอริบ วัตตัจญูมะฮ์)

สมัยหรือยุคเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานเป็นจุดเริ่มต้นของความรุ่งเรืองทางด้านวิชาการ ซึ่งตรงกับยุคกลางของอิซเราะฮ์ศตวรรษที่ 1 ท่านเป็นคนแรกที่จัดตั้งสถาบันการปริวรรตอักษรและแปลภาษาอาหรับและภาษาอื่นหรือเรียกว่า “Harakah al-Ta’rib wa al-Tarjemah” ซึ่งเป็นองค์กรที่มีหน้าที่ในการปริวรรตอักษรและแปลภาษาจากภาษาอื่น ๆ มาเป็นภาษาอาหรับ และจากภาษาอาหรับเป็นภาษาอื่น ๆ ส่วนผู้ที่เชี่ยวชาญในด้านนี้คือ เคาะลิด บุตร ยะซิด บุตร มุอาวียะฮ์ บุตร อบีสุฟยาน ซึ่งเป็นมุสลิมคนแรกที่แปลตำรารายวิชาเคมีและหนังสือแพทยศาสตร์จากภาษากรีกเป็นภาษาอาหรับ (อะหมัดละบีด บิน อิบรอฮีม, 1988 : 179) ได้ก่อตั้งสถาบันแห่งนี้ โดยจัดการศึกษารายวิชาเคมีจากท่านมัรยานุส อัลอัศกันดารีย์ หลังจากการแปลตำราวิชาเคมีแล้ว ก็แปลหนังสือแพทยศาสตร์ (อฏฏิบ) ชื่อว่า “อัลมาฮ์ซุฮ์ฮ์ อฏฏิบียะฮ์” ที่แต่งโดย อะฮฺรูน บุตร อับบะฮ์ อัลอัศกันดารีย์ ซึ่งเป็นหนังสือเล่มแรกที่ได้รับการแปล (อบูคอลีล เขากี, 1987 : 254) ท่านมุอาวียะฮ์ บุตร อบีสุฟยาน มีแพทย์ส่วนตัวชื่อว่า อิบน์ อะษัล (Ibn Athal) แพทย์ส่วนตัวของมัรวาน บุตร หะกัมชื่อว่า มาสร์ยูวัยฮ์ (Masar Juwaih) และแพทย์ส่วนตัวของอุมัร บุตร อับดุลอะซีซ ชื่อว่า อับดุลมาลิก บุตร อับญัร อัลกะนानीย์ (‘Abdulmalik bin Abjar al-Kananiy) (อ็รชีด บิน ยูสุฟ, 2004 : 252)

5) การใส่เครื่องหมายจุดบนตัวอักษรอาหรับที่รูปร่างเหมือนกัน

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานได้ขับเคลื่อนและผลักดันในการจัดโครงการอบรม สอน ฝึกทักษะพูดและเขียนภาษาอาหรับแก่ประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองของท่าน จนเป็นผู้เชี่ยวชาญและชำนาญการยิ่งกว่าเจ้าของภาษา นอกจากนั้น ท่านยังสั่งใช้ให้ใส่เครื่องหมายจุดบนอักษรอาหรับที่มีรูปร่างเหมือนกัน เช่น อักซดาล (ذ) กับ ซาล (ذ) และซีน (س) กับ ซีน (ش) ศอด (ص) กับ ฆอด (ض) และฮัยน (ح) กับ ฆอยน (خ) เพื่อให้มีความแตกต่างทั้งด้านตัวอักษรและความหมาย โดยสั่งใช้หัจญญ์ญาล บิน ยูสุฟ อัษชะกอฟีย์ ดำเนินภารกิจดังกล่าว การพัฒนาและปรับปรุงอักขรดังกล่าวทำให้การเขียนภาษา

อาหรับมีความง่ายและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น (อะหมัดละปิด บิน อิบรอฮีม, 1988 : 169) และยังแพร่ขยายยังผู้อ่านในวงกว้างยิ่งขึ้นอีกด้วย ท่านได้พัฒนาการเขียนภาษาอาหรับและแปลตำราในทุกสาขาวิชาเนื่องจากพระราชบัญญัติการศึกษาของรัฐอิสลามในสมัยนั้น กำหนดให้ประชาชนทุกกลุ่มชนศึกษาภาษาอาหรับเป็นภาคบังคับ ความมุ่งมั่นของท่านในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ส่งผลทำให้ประชาชนทุกหมู่เหล่า โดยเฉพาะต่างศาสนิก สามารถอ่านออกเขียนภาษาอาหรับและมีทักษะในการใช้ภาษาอาหรับอย่างดีเยี่ยม (อัลอัยซ์ ยูสุฟ, 1988 : 229)

6) การจัดระบบของศาลมะซอลิม

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานเป็นคนแรกที่จัดตั้งศาลมะซอลิมในลักษณะเอกเทศ โดยใช้เกณฑ์ความยำเกรงต่ออัลลอฮ์ (สุบฯ) และความโปร่งใสเป็นเงื่อนไขสำคัญ (อะหมัดละปิด บิน อิบรอฮีม, 1988: 188) ของบุคคลากรในการดำรงตำแหน่งผู้พิพากษา โดยกำหนดให้พวกเขาอ่านพันธะสัญญาหรือมาตรการของศาลในมัสยิดเบื้องหน้าท่าน ก่อนที่จะเข้าดำรงตำแหน่งหน้าที่ (อาลี บิน अबดุลลอฮ์ อัตติฟาอ, มปป : 161) และกำหนดค่าตอบแทนจำนวน 10,000 ดิรฮัม (หนึ่งหมื่น ดิรฮัม) (อัลกอสิมี, มปป : 211) ท่านมุ่งเน้นติดตามการดำเนินงานของบรรดาผู้พิพากษาเป็นระยะ ๆ อย่างเข้มงวด ครั้งหนึ่งภรรยาผู้พิพากษาคนหนึ่ง ได้พูดกับสามีนางว่า “มีชายคนหนึ่งที่ทำเรื่องพิพากษากับเจ้าและเขาได้มอบของขวัญแก่ดิฉันเพื่อให้เป็นที่ระลึก” เมื่อท่าน (อับดุลมาลิก) ทราบข่าวเช่นนั้น ท่านก็เรียกผู้พิพากษานั้นและเตือนท่านที่โดยกล่าวว่า การรับของขวัญนั้น เป็นการรับสินบนนั่นเอง และเป็นประตุสู่ความหายนะ เจ้าควรหลีกเลี่ยง ห่างไกลจากพฤติกรรมเช่นนั้นอย่างเด็ดขาดเถิด เจ้าจงดำรงหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบอย่างบริสุทธิ์ใจด้วยเถิด แน่นอนเจ้าจะประสบผลสำเร็จในสองโลก เนื่องจากอัลลอฮ์ (สุบฯ) เป็นผู้ซึ่งทรงเผ่าสังเกต ตรวจสอบ เฟ่งพินิจ รับฟัง รับทราบ คิดคำนวณทุกบริบททุกวินาที ของการทำงานของมวลมนุษย์ และพระองค์จะทรงตอบแทนอย่างยุติธรรมที่สุด (อะหมัดละปิด บิน อิบรอฮีม, 1988 : 190)

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานเป็นคนแรกที่กำหนดวันเฉพาะสำหรับคู่กรณีพิพาทจะมาฟ้องร้องคดีต่อศาล ท่านเองจะมานั่งรับฟังคำฟ้องร้องจากประชาชน คดีทั้งมวลมีสถานภาพที่แตกต่างกัน บางคดีสามารถพิจารณาตัดสินภายในวันเดียว และบางคดีต้องรอการพิจารณาอธิบายให้ผู้พิพากษาตัดสิน ดังที่ อะบา อิดริส อัลเคาลานี ได้ตัดสินคดี ท่านมักจะนั่งคอยรับฟังการฟ้องร้องของประชาชน (อันนูวัยรีย์ อะหมัด อับดุลวะฮฮาบ, มปป : 269) โดยสวมเสื้อยาวและพันด้วยผ้าสีขาวซึ่งม้วนเหมือนดาบและประดับไว้บนศีรษะ (อาลี บิน अबดุลลอฮ์ อัตติฟาอ, มปป : 167) แล้วสั่งใช้เจ้าหน้าที่คนหนึ่งอ่านบทกวี ท่านจะนั่งอย่างมีระเบียบในศาลมะซอลิมเพื่อรับฟังการฟ้องร้องขอความเป็นธรรมจากประชาชน โดยที่ท่านกำหนดหนึ่งวันในหนึ่งสัปดาห์เพื่อการนี้ และนำคำฟ้องร้องเหล่านั้นมาพิจารณาเป็นคดีพิเศษ โดยกำหนดผู้พิพากษาเฉพาะรายให้รับผิดชอบ กำหนดเจ้าหน้าที่และผู้ช่วยรักษาความปลอดภัย นอกจากนั้น ยังสั่งใช้ให้พวกเขาเหล่านั้นติดตั้งหรือประดับฝักดาบบนศีรษะของแต่ละคน ส่วนท่านเองจะสวมเสื้อยาวและพันหัวด้วยผ้าขาว และนั่งในสถานที่เฉพาะดังกล่าวข้างต้น

การมีระเบียบระบบดังกล่าว ส่งผลทำให้ประชาชนมีความเคารพ ให้เกียรติและจะพึงในสิ่งที่เป็นความจริงทุกประการ (อะหมัดละปิด บิน อิบรอฮีม, 1988 : 152)

7) การให้ความเสมอภาคแก่ชนต่างศาสนิกและการมีสัมมาคารวะ

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานมีจิตวิทยาสูงในการเข้าถึงกับต่างศาสนิก โดยที่ท่านไม่เร่งรีบในการครอบครองโบสถ์ของชาวคริสต์ของสำนักคิद्यูหะนาซึ่งในขณะนั้นยังไม่ยอมอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐอิสลาม ท่านมีความสัมพันธ์อันสง่างามกับบรรดาบาทหลวงในขณะเดียวกันท่านได้สนับสนุนงบประมาณอย่างมหาศาลในการสร้างโบสถ์ที่ชื่อว่า “กะนิสะฮ์ อัลอิลาฮ์” (Kanisah al-Ilah) ที่หมู่บ้านรอฮา นอกจากนั้น ได้แต่งตั้งคริสต์ศาสนิกชนหลายท่านดำรงตำแหน่งหน้าที่เป็นองค์คณะผู้บริหารราชการแผ่นดินแห่งรัฐอิสลามเนื่องจากพวกเขามีคุณสมบัติที่พร้อม เป็นที่ไว้วางใจและเป็นที่ยอมรับจากท่านและองค์คณะผู้บริหารอื่น ๆ (อัลบะลาซุรียะอะหมัด บิน ยะห์ยา, 1983 : 131)

8) การกำหนดนโยบายค่าสินสอดสำหรับเยาวชนสตรีเพศ

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานทรงทำให้เยาวชนทุกกลุ่มชนให้มีชีวิตคู่ โดยกำหนดค่าสินสอดเงินนโยบาย ซึ่งเป็นที่เหมาะสมกับสถานภาพของทุกด้าน เช่น วัย วุฒิภาวะ ฐานะ และสังคม คือ 400 ดินาร์ (สี่ร้อยดินาร์) ท่านได้กำหนดเช่นนั้น เนื่องจากท่านปฏิบัติตามแนวทางของศาสนทูตมุหัมมัด (ศ็อลฯ) ที่เขาได้แต่งงานกับท่านหญิงอุมมุหะบีซะฮ์ บินตอฮิซุฟยาน โดยที่ท่านได้มอบค่าสินสอดจำนวนดังกล่าว (ญะรียร์ ตีวาน, 1991 : 190) เหตุผลที่ท่าน (อับดุลมาลิก) ได้กำหนดนโยบายค่าสินสอดดังกล่าว เนื่องจากจะปกป้องมิให้ค่าสินสอดของเยาวชนสตรีเพศแพงหรือสูงเกินไป ซึ่งส่งผลทำให้บุรุษไม่มีศักยภาพในด้านทุนทรัพย์เพื่อใช้ชีวิตคู่ จึงทำให้ต่างคนต่างอยู่อย่างโดดเดี่ยว นอกเหนือจากนั้นเพื่อแก้ปัญหาของสังคมอีกด้วย (อะหมัดละปิด บิน อิบรอฮีม., 1988 : 190)

9) การสร้างเมืองตุนิสหรือสาธารณรัฐตุนิเซียในปัจจุบัน

เมื่อ ฮ.ศ. 82 ตรงกับ ค.ศ. 661 เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน บัรวาน สร้างเมืองตุนิส โดยแต่งตั้งแม่ทัพหุสซัยน บุตร์ อันนุอุมาน อัลฆอสसानียะเป็นผู้ควบคุมดูแลเมืองแห่งนี้ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของกองทัพเรือ แถบชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและขุดคลองเป็นเส้นทางน้ำเชื่อมต่อกทะเล (อันนะญัวร์ ชะฮาตะฮ์, 1996 : 200) ท่านอับดุลอะซีซ บิน มัรวานซึ่งเป็นน้องชาย ได้จัดส่งวิศวกรมีอาซิฟเพื่อเป็นพนักงานก่อสร้างเมืองแห่งนี้ ซึ่งเป็นเมืองยุทธศาสตร์ที่โดดเด่นที่ครบถ้วนทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ การค้า และสังคม ได้แก่ มีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง บ้านพักขององค์คณะผู้บริหาร มีโรงงานอุตสาหกรรมการประมง กองอำนาจการประชาสัมพันธ์สำหรับเหล่าทหาร และมีหน่วยงานราชการต่าง ๆ ได้แก่ หน่วยงานกรมสรรพากร หน่วยงานเฉพาะกิจในการเชิญชวน ชักจูงชาวต่างชาติเพื่อดำรงคุณงามความดี สร้างคุณประโยชน์ และห้ามปรามความชั่วร้าย โดยจัดส่งครูไปสอนศาสนาอิสลามและภาษาอาหรับแก่พวกเขาอีกด้วย และที่เด่นที่สุดคือการบริการขององค์กรสาธารณะเป็นที่ยอมรับของผู้ใช้บริการอย่างประทับใจ (อับดุลมุหัมมัด อับดุลลอฮ์ อัลมะรอกาชี, 1950 : 38)

10) การบูรณะ ซ่อมแซมและสร้างโดมศิลา (Dome of the rock) บนมัสยิดอัลอักศอ

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานคอยเฝ้าดูแล พัฒนา ปรับปรุงซ่อมแซมบูรณะ และประดับประดามัสยิดแห่งนี้เป็นอย่างดี โดยใช้งบประมาณอย่างมหาศาล (อบู มุหัมมัด अबดุลลอฮ์ อัลมะรอกาซี, 1950 : 206) เมื่อ ฮ.ศ. 66 ตรงกับ ค.ศ. 643 ท่านเริ่มพัฒนามัสยิดบัยตุลมักดิสโดยจัดส่งงบประมาณและระดมบรรดาวิศวกรมืออาชีพจากทั่วทุกภูมิภาคเป็นจำนวนมากในการดำเนินงานภายใต้การกำกับดูแลของท่านรอนญ์ บุตร หายะฮ์ และ ยะซีด บุตร สะลามและสั่งให้ท่านทั้งสองใช้งบประมาณอย่างเต็มที่ในการซ่อมแซมบูรณะมัสยิดแห่งนี้ ในทำนองเดียวกัน ท่านได้สั่งใช้ให้สร้างโดมศิลาที่ประดับประดาด้วยวัสดุทันสมัยและสวยงาม โดยปูพื้นด้วยหินอ่อนที่มีสีสดสวย ปกปิดด้วยม่านและโรยน้ำหอมที่มีกลิ่นหอมและราคาแพงรอบ ๆ บริเวณมัสยิด โดมศิลาของมัสยิดบัยตุลมักดิสได้รับการตกแต่งและประดับประดาด้วยเพชรไข่มุก อัญมณีและกระเบื้องลวดลายสีสวยงามและทันสมัย เพื่อดึงดูดและเป็นที่ยอมรับสำหรับผู้ประสงค์จะเข้าปฏิบัติศาสนกิจ (อิบน์ กะษีร์, 1988/12 : 40)

สรุปและอภิปรายผล

วงศ์ตระกูลอุมัยยะฮ์ จากต้นตระกูลเดียวกันกับวงศ์ตระกูลของศาสนทูตมุหัมมัด (ศ็อลฯ) เป็นวงศ์ตระกูลที่มีเกียรติศักดิ์สูงส่ง มีอิทธิพลและอำนาจในเมืองมักกะฮ์ เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานกำเนิดจากวงศ์ตระกูลอุมัยยะฮ์โดยตรง เกิดในเมืองมะดีนะฮ์ของศตวรรษที่มีความประเสริฐ ท่านเป็น **อูลมะมา** นักการเมืองที่มีวิสัยทัศน์อันกว้างไกล นักวรรณกรรมที่มีบทบาท ตระหนักการศึกษารายวิชาอัลกุรอานจนจำจบทั้งเล่มตั้งแต่วัยเด็ก มุ่งเน้นฝึกอบรม สั่งสอนบุตรให้มีคุณธรรมจริยธรรมอันสง่างามและมีภาวะการเป็นผู้นำสูง จึงทำให้รัชทายาทของท่าน 8 คน ดำรงตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์ ส่งผลทำให้ท่านได้รับขนานนามว่า “อบูอัลมุลัก แปลว่า บิดาแห่งกษัตริย์”

เคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานมุ่งเน้นปฏิรูปรัฐอิสลามโดยนำมาตรการใหม่ ๆ ทันสมัย สอดคล้องกับยุคที่ประชาชนมีพหุทางด้านวัฒนธรรมและศาสนาในการบริหารราชการแผ่นดิน ส่งผลทำให้รัฐอิสลามมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรม จากสถานการณ์วิกฤติและประชาชนมีความขัดแย้ง กลายเป็นสถานการณ์ที่มั่นคง สันติและสงบสุขอย่างยั่งยืน และประชาชนมีความเอกภาพเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ได้เปลี่ยนวัฒนธรรมการใช้ภาษาอาหรับ การใช้เงินตราหรือเหรียญอาหรับอิสลามอย่างเป็นทางการ ภาษาอาหรับกลายเป็นภาษาที่มีความสมบูรณ์ ประชาชนใฝ่รู้ ำเรียนภาษาอาหรับจนประสบผลสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ หน่วยงานราชการทุกประเภทมีระเบียบระบบอย่างดีเยี่ยม ชนต่างศาสนิกได้รับสิทธิ์ความคุ้มครองและความเสมอภาคอย่างเท่าเทียมกัน เยาวชนได้มีชีวิตคู่อย่างสะดวกและอยู่อย่างเปี่ยมสุข เมืองต่าง ๆ มีความโดดเด่นเป็นยุทธศาสตร์ ครอบคลุมและสวยงาม มัสยิดบัยตุล

มักดีสในกรุงเยรูซาเล็มได้รับการบูรณะ ซ่อมแซม ตกแต่งและประดับประดาความสวยงามที่ทันสมัยและเป็นที่เอื้อของการเข้าปฏิบัติศาสนกิจ

จากการศึกษาผลงานของเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวาน พบว่าผลงานมีสำคัญ ๆ ของท่านเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐอิสลามมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดี ผลงานของท่านมีมากมาย ส่วนที่เป็นนวัตกรรมอย่างยั่งยืน ได้แก่ การใช้ภาษาอาหรับ เหยี่ยอาหรับอิสลาม และความสมบูรณ์แบบของอักษรอาหรับที่เป็นนวัตกรรมสำคัญและยั่งยืนของการศึกษาอิสลามซึ่งโลกอาหรับมุสลิมยังคงใช้นับตั้งแต่นั้น ยืนยาวตลอดจนถึงปัจจุบัน ความมุ่งมั่นและการเสียสละของท่านเป็นกลไกสำคัญในการปกป้อง พิทักษ์รักษาศาสนาอิสลามให้คงอยู่อย่างสง่างามจนถึงวันนี้ ซึ่งเป็นคุณงามความดีที่สำคัญยิ่ง ที่เป็นคุณประโยชน์สำหรับชาวมุสลิมทั่วโลก ถือว่าเป็นผลงานที่อันไพบลิตที่จะได้รับผลบุญอย่างต่อเนื่องจากอัลลอฮ์ (สุบฯ) และอย่างยิ่งยืนตลอดไป และยังเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับผู้ผู้นำในการทำมาความดีเพื่อพัฒนาสังคม ด้วยเกียรติประวัติอันทรงคุณค่า ผลงานที่ดีเด่นและคุณูปการดังกล่าว จึงทำให้ท่านได้รับฉายานามว่า “บิดาคนที่สองแห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์”

คำขอบคุณ

บทความฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาคุชฎีบัณฑิต สาขาวิชาอิสลามศึกษาเรื่อง “การปฏิรูปการปกครองและการสร้างสันติภาพของเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิก บิน มัรวานแห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์” ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ที่กรุณาให้ทุนการศึกษาในการชำระค่าลงทะเบียน ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานีที่กรุณาสับสนุนทุนวิทยานิพนธ์และขอขอบคุณมหาวิทยาลัยอิสลามยะลาที่กรุณาให้ความสะดวกทุกประการ

เอกสารอ้างอิง

- ชากีร์ มะห์มูด. (1998). อับดุลมาลิก บิน มัรวาน วะ อูสรอตฺฮฺ. เบรุต : อัลมักตะบะฮฺ อัลอิสลามีย์.....(1986). อัตตารีก อัลอิสลามีย (9) อัลหุคْم์ อัลอิสลามีย. เล่ม 4. เบรุต : อัลมักตะบะฮฺ อัลอิสลามีย.
- ชาฮีน หัมดีย์. (2001). อัตเตาละฮฺ อัลอะมะวียะฮฺ อัลมุฟตารีย อะลียฮฺ. ไคโร : ดาร์ อัลกิตาบ.
- ชัยดาน อับดุลการิม. (1984). นิซอม อัลกอฎออ ฟิ อัชชะรีอะฮฺ อัลอิสลามียะฮฺ. บัมดาด : อัลอาฟีย.
- ญุรียอร์ ดีวาน. (1991). อัลอิสลาหะฮฺ อัลมาลียะฮฺ. เบรุต : ดาร์ ศอบีร์.
- ญอูกุส มุห์หมัด สุห์ยัล. (2001). ตารีก อัตเตาละฮฺ อัลอะมะวีย. เบรุต : ดาร์ อันนะฟาอิส.

- บัยฎอน อิบรอฮีม. (1403). **อัลฮิญาซ ะฮ์ อัลเตาะละฮ์ อัลอิสลามียะฮ์**. เบรุต : มุอัสสะซะฮ์ อัลญามิอียะฮ์.
- ฟารีด นาซีร์. (1403). **อัลสุลฏาะฮ์ อัลกอฎออียะฮ์ ะฮ์ นิซอม อัลกอฎออ์ ฟิ อัลอิสลาม**. ไคโร: ดาร์อัลเตาฟีกียะฮ์.
- มาญิด อับดุลมุณอิม. (1971). **อัตตารีก อัลสียาสีย์**. ไคโร : มักตะบะฮ์ บัคดู.
- รุสลัน อะห์มัด. (1985). **อัลคอรองญ์ ะฮ์ อันนุซุม อัลมาลียะฮ์ ลี อัลเตาะละฮ์ อัลอิสลามียะฮ์**. ไคโร : ดาร์ อัลตุรอซ.
- สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย.ศ.ศ. (1419). **พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อม ความหมายภาษาไทย**. ชาอูดีอาราเบีย : ศูนย์กษัตริย์พะฮัดเพื่อการพิมพ์อัลกุรอาน อัลมะดีนะฮ์ อัล มุเนาเราะฮะฮ์.
- สะลาม อัลกอเสม. (1971). **อัลอัมวาล อปี อุบัยด์**. ตะห์กีก ะฮ์ อัลตะอะลีก มุห์มัด คอลิล ฮัรรอฮ. เบรุต : ดาร์ อัลฟิกร์ ลี อัจญ์บาอะฮ์.
- หะสัน, อิบรอฮีม. (1964). **ตารีก อัลอิสลาม อัลสียาสีย์ ะฮ์ อัลดีนีย์ ะฮ์ อัชชะกอฟียะ ะฮ์ อัลอิญญิมาอียะ**. ไคโร : อันนะฮญออฮ์ อัลมิศรียะฮ์.
- อูมู มุห์มัด อับดุลลอฮ์ อัลมะรอกาซี. (1950). **อัลบะยาน อัลมัฆริบ ฟิ อัลบาร** อัลอ์ดาลูส ะฮ์ อัลมัฆริบ. เบรุต : มักตะบะฮ์ ศอดิร.
- อูมูคอลิล เขากีย. (1987). **อัลหะญออเราะฮ์ อัลอะรอปียะฮ์ อัลอิสลามียะฮ์**. ตรีโปลี : กุลียะฮ์ อัลตะอะวะฮ์ อัลอิสลามียะฮ์.
- อะห์มัด บิน ดาอูด อัลมัชญาญีย. (มปป). **มุกีอดติมะฮ์ ฟิ อัลอิดาเราะฮ์ อัลอิสลามียะฮ์**. อัลสะอูดียะฮ์ อัลอะรอปียะฮ์ : ญุดตะฮ์.
- อะห์มัดละบีด บิน อิบรอฮีม. (1988). **อัลอิศลาหียาต อัลมาลียะฮ์ ะฮ์ อัลตันซิมาท อัลอิดารียะฮ์ ฟิ อัลอะฮ์ด อัลเคาะลีฟะฮ์ อับดุลมาลิก บิน มัรวาน**. ริสาละฮ์ มัสเตอร์.
- อาลีย์ บิน อับดุลลอฮ์ อัลติฟาอ. (มปป). **รูวาด อัลมัจญ์ฮิบ ฟิ อัลหะญออเราะฮ์ อัลอะรอปียะฮ์ อัลอิสลามียะฮ์**. เบรุต : มุอัสสะซะฮ์ อัลริสาละฮ์.
- อิบน์ กะษีร์. (1988). **อัลบิตายะฮ์ ะฮ์ อันนิฮายะฮ์**. เล่ม 3, 7, 9,12. ไคโร : ดาร์อัลรอยยาน ลี อัลตุรอซ.
- อิบน์ คอลดูน. (1992). **กิตาบ อัลอิบร ะฮ์ ตีวาน อัล มุบตะดาร์ ะฮ์ อัลอัคบาร์**. เล่ม 2. เบรุต : ดาร์ อัลกุตบ อัลอิสลามียะฮ์.
- อิบน์ อัจญ์ญอกฎีกอ. (1966). **อัลฟิกร์ อัลอะดาบ อัลสุลฏอนียะฮ์ ะฮ์ อัลตุวาล อัล อิสลามียะฮ์**. เบรุต : ดาร์ อัลศอดิร.
- อิบน์ หะญูร์. (1997). **อัลอิศอปะฮ์ ฟิ ตัมยิซ อัลศอหาบะฮ์**. เล่ม 4. เบรุต : ดาร์ อัลกุตบ.
- อัจญ์ญอบรีย์. (1987). **ตารีก อัลอุมัม ะฮ์ อัลมุลुक**. เล่ม 6. เบรุต : ดาร์ อัลฟิกร์.
- อันนาญ์ร์ ชะฮาดะฮ์. (1996) . **ตะห์ดีด อัลเตาะละฮ์ อัลอะมะวียะฮ์**. อรับด์ : ดาร์ อัลกินดี.

อันนุวัยรียะอะห์มัด อับดุลวะฮฮาบ. (มปป). นิฮายะฮฺ อัลอะร็อบ ฟิ ฟุฮุน อัลอะดาบ.
 เล่ม 6,7.ไคโร : ฮัยอะฮฺ ลี อัลกุตุบ.
 อรรถิ์ด บิน ยูสุฟ. (2004). อัลหะฎอเราะฮฺ อัลอิสลามียะฮฺ นุซุม อัลอิสลามียะฮฺ นุซุม อุฎุม
 อัลฟุฮุน. อรรถิ์ยาฎ : มักตะบะฮฺ อัลวะฟาอ์.
 อรรถิ์อยสัย ฎิยาอฺ อัตติน์.(1962). อับดุลมาลิก บิน มัรวาน มุวะห์หิด อัตเตาะห์ฮ
 อัลอะรอปียะฮฺ. ไคโร : อัลมุฮัซซะฮฺ อัลมิศรียะฮฺ อัลอัมมะฮฺ.
 อัลกัอรฎอวียฺ ยูสุฟ. (มปป). ตาริคุนา อัลมุฟตาริ อะลียฮฺ.
 อัลคุฎอริยฺ มุห์หมัด บิน อับดุลลอฮฺ. (มปป). ตัฟสีร์ อัตตาบิอิน. เล่ม 9. อรรถิ์ยาฎ :
 คาร์ อัลวะฎอณ.
 อัลบะลาซุรียฺ อะห์มัด บิน ยะห์ยา. (1977). อันساب อัลอัชรอฟ. ดิมช์ค : คาร์ อัลฟิกร์.
 อัลบัยฮะกียฺ อิบรอฮีม บิน มุห์หมัด. (1979). อัลมะฮาลิน วัลมะสาวียฺ. เบรุต :
 อัจญิบบะฮฺ วะ อันนัซร.
 อัลบุคอรียฺ. (1997). เศาะหิหฺ อัลบุคอรียฺ. เล่ม 14. อรรถิ์ยาฎ : คาร์ อัลสะลาม.
 อัลมาวัรติยฺ. (2006). อัลอะห์กาม อัลสุลฎันียะฮฺ. เบรุต : คาร์ อัลกุตุบ อัลอิสลามียะฮฺ.
 อัลมัศอูดียฺ. (1987). มุรจอญ อัชชะฮับ วะ มะอาดิน อัลญะฮิร. เล่ม 2. เบรุต : อัลมักตะบะฮฺ
 อัลอัศรียะฮฺ.
 อัลอัยซ์ ยูสุฟ. (1998). อัตเตาะห์ฮ อัลอะมาวียะฮฺ วะ อัลอะหฺดาซ อัลละที สะบะกอตฮา
 วะ มะฮัดฮา อิบติดาอ มิน ฟิตนะฮฺ อุษมาน. ดิมช์ค : คาร์ อัลฟิกร์.
 อัลฮาชิมียฺ, อับดุลมุณอีม. (1990). อัลอะชะเราะฮฺ อัลมุบัชชีรุน บี อะฮฺลิล อัลญันนะฮฺ
 อุษมาน บิน อัฟฟาน (ร.ฎ). เล่ม 3. อัลคุเวต : คาร์ อัลวะฟาอ์.
 อัลสะอูดียฺ นาศิร อับดุลลอฮฺ. (1996). อัลคอวาริจญ์ ตีรอสาต วะ อันนักด์ ลี มะซาฮิبيฮิม.
 อัลฮาอูดียะฮฺ วะอัลอะรอปียะฮฺ : คาร์ อัลมิอรอญญ์ อัตเตาะห์ฮียะฮฺ.
 อัลสะฮุญียฺ. มปป. ตาริค อัลคุลาฟาอ์. มักกะฮฺ อัลมุกัรรอมะฮฺ : คาร์ อัตตะอาวัน.